

## İki Modernleşme Arasında Türkiye’de Siyasal Kültür Değişmesi ve Medya\*

Mahmut Hakkı AKIN\*\*

### Giriş

Türkiye modernleşmesi, genel itibariyle Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi şeklinde dönemsel olarak kategorize edilebilir. Bununla birlikte, her iki dönem de kendi içinde pek çok önemli olaya ve dönüm noktasına sahiptir. Bu yüzden Türkiye modernleşmesi hakkında farklı ve ikiden fazla kategorileştirme de yapılabilir. Bu yazının başlığındaki “iki modernleşme” vurgusu, Osmanlı-Cumhuriyet dönemsel ayrılığına vurgu yapmamaktadır. İki modernleşmenin bir yönünü Osmanlı’nın on sekizinci asrın son çeyreğinde temelleri atılmaya başlanan, on dokuzuncu asırda kurumsallaşmasını sürdüren ve yirminci asrın modernleşmesinin aktörlerini üreten devlet merkezli modernleşme oluşturmaktadır. Diğer yönünü ise, kırsal bölgelerden ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru devam eden hareketlilik üzerinden gelişen iktisadi, siyasi ve kültürel değişim oluşturmaktadır. Bu değişim, aynı zamanda Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devlet merkezli süregiden modernleşmeden nitelik olarak farklıdır. Türkiye modernleşmesinin başlangıcı itibariyle bürokratik bir değişim süreci olması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu alternatif modernleşmenin bürokratik modernleşmenin dışında, kendi sosyolojik dinamikleri üzerinden açıklanmayı gerektiren pek çok farklı yönü vardır. Bu yüzden, 1950’li yıllardan itibaren tecrübe edilmeye başlanan bu modernleşme, devlet merkezli modernleşmenin karşısında konumlandığı gibi büyük ölçüde kontrolü dışında gelişmiştir. Türkiye’de yakın dönem siyasetin değişimi bu iki modernleşme tecrübesinin ürettiği sosyolojik arada kalmışlık üzerinden farklı siyasal kültürlerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu yazıda iki modernleşme tezi bağlamında basının konumu tartışılmaktadır.

\* Bu makale, 25-27 Mart 2016 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen Toplumsal Değişme Sempozyumu’nda sunulan “İki Modernleşme Arasında Türkiye’de Siyasal Kültür Değişimi” başlıklı bildirinin düzenlenmiş halidir.

\*\* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, Türkiye, mahmuthakin@gmail.com.

## Türkiye Modernleşmesinde Merkezileşme

Osmanlı modernleşmesi, öncelikle devletin kendisini yenilemek ve varlığını devam ettirmek amacıyla pek çok önemli radikal reform gerçekleştirdiği bir döneme karşılık gelmektedir. Batı Avrupadan farklı olarak Türkiye'de modernleşme, en temelde ekonomik bir değişim sürecinden çok siyasal bir değişim süreci olarak tecrübe edilmiştir. Kendi sistemini yenileme yoluna giden devlet, aynı zamanda modernleşmenin öncü kurumu olarak hareket etmiştir. Bu yüzden Türkiye modernleşmesi, devletin merkezileşmesi ve kendisini yenilemesi hedeflerini de içerdiği için yüzyıllardır süregelen siyasal yapının değişmesine sebep olmuştur (Ahmad, 2014, s. 27). Elbette bu değişimin yanında bazı sürekliliklerin olduğunu ve üstelik bu sürekliliklerin devlet geleneğiyle Selçuklu-Osmanlı-Cumhuriyet çizgisinde, kendi içinde yaşanan farklılaşmalara rağmen devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Osmanlı modernleşmesinde önce devletin merkezileşmesi ve bürokrasinin yeni bir hale getirilmesi hedefleri çevresinde adımlar atılmıştır (Ortaylı, 2017, s. 139-144). Siyasetin en temelde elde bulundurulmuş gücü muhafaza etmek ya da var olan durumdan daha iyi bir duruma ulaşmak amacıyla değişimi talep etmek için yapıldığı dikkate alındığında, devlet açısından Türkiye'de modernleşmenin başından itibaren hem geçmişten gelen gücü ve kudreti muhafaza etme, hem de mevcut durumu değiştirme talebini içerdiği tespit edilebilir. Öyle ki devlet açısından gücünü ve kudretini muhafaza etmenin yegane yolunun değişimden geçtiği anlayışı yöneticilerde hakim bir fikir olmuştur (Zürcher, 2007, s. 72-73). Ancak, sonuçta devlet merkezli ve devlet kadroları öncülüğünde sürdürülen çabalarda siyasi güç odaklı bir modernleşmenin yaşanması da bir başka vakaıdır.

Bürokrasinin yenilenmesi ve zamanla böylece oluşan yeni bürokratik kadrolar, yeni bir siyasal kültürün temsilcileri ve üreticileri olmuşlardır. Bu değişimin önemli göstergelerinden birisi, farklı dönemlerde birbirinden oldukça farklılaşmış, çok ayrı zihniyetlere sahip nesillerin bir arada bulunmasıdır. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nı ilan eden kadrolar I. Meşrutiyet'i ilan edenlerden; I. Meşrutiyet'i ilan edenler de II. Meşrutiyet'i ve cumhuriyeti ilan edenlerden farklıdır. Nesiller arasında devam eden bu farklılaşmanın bir yandan da modernleşmenin farklılaşmasını ve sürekliliğini sağladığını vurgulamak gerekmektedir. Farklı dönemlerde farklı zihniyetlerin öne çıktığı görülse bile sonuçta Batılılaşma siyasetini devlet merkezli sürdürme noktasında söz konusu önemli olayların aktörlerinin hepsinin memur olması da göz önünde bulundurulması gereken başka bir ayrıntıdır. Bu yüzden bizde modernleşme devlet içinde ve siyaset merkezli bir tecrübe olarak gelişmiştir.

On dokuzuncu asırdan itibaren başlayan ve hızlanan yenilenme, imparatorluğu ayakta tutma misyonuna sahip olmasına rağmen yöneticiler tarafından arzu edilmese de ulus devletleşmeye doğru giden süreci de hızlandırmıştır. Böyle bir gelecek, işin başından itibaren hesaplanmış olmasa bile atılan adımlar, gerçekleşen reformlar ve yaşanan diğer yapısal değişiklikler ulus devletleşmeye doğru gelişme sağlamıştır. Türkiye'de II. Meşrutiyet ve savaşlar sonrasında cumhuriyeti ilan eden neslin mensupları, farklı toplumsal ve siyasal kültürlerin temsilcileridir. On dokuzuncu asır boyunca devam eden modernleşme, bürokratik kurumları yenilediği gibi gerek askeri gerekse sivil bürokraside istihdam edilen kadroları da yenilemiştir. Devlet ile millet arasında süregelen bölünme, milletin içinden gelen ancak istihdam edildikleri kadrolara gelene

kadar edindikleri enformasyon ile milletle aralarında kendiliğinden bir mesafe oluşan kadrolar eliyle devam etmiştir. Bu sadece kültürel bir bölünme olmanın ötesinde siyasal bir sürece bağlı olması dolayısıyla siyasal bir kültür bölünmesidir.

Önce anayasa vurgusu, ardından da meşrutiyet ve cumhuriyet talepleri düşünüldüğünde, modernleşme tartışmalarının bir taraftan yeni bir toplum sözleşmesi etrafında geliştiği söylenebilir. Devletin kendi içindeki siyasal bölünmenin muhatapları, bu tartışmalar etrafında siyaset sahnesinde yer almışlar ve mücadele etmişlerdir. Meşrutiyet ve cumhuriyet taleplerinin bu rejimlerin temelde demokrasiye dayanması dolayısıyla halkı da hesaba katan bir tarafı olmak durumundadır. Ne var ki, Türkiye modernleşmesinin kültürel bölünme üzerinden yaşadığı krizin siyasal alana yansımaları tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Buna göre, kat edilen modernleşme sürecine halkın ne kadar dahil olduğu ya da sorumluluk üstlenebilecek bir aşamaya ulaşmış olup olmadığı meseleleri daima gündemde olmuştur. Gerek meşrutiyet, gerekse cumhuriyet üzerinden sürdürülen tartışmalar, siyasal rejim tartışmaları olmalarına rağmen genelde demokrasinin öncelendiği tartışmalar olmamıştır. Görünürde halk için verilen bir mücadele izlenimi verilmeye ve bu yönde kamuoyu oluşturulmaya çalışılmışsa da mücadelenin devletin kendi içinde bürokratik kadrolar arasında devam ettiği vakıdır. Hem on dokuzuncu asrın sonu hem de yirminci asır açısından bu tartışmanın siyasal kültürün üretilmesinde ve sürdürülmesinde merkezi bir yeri olmuştur. Devlet ile millet arasındaki siyasal kültür bölünmesinin en önemli kaynağı, Türkiye modernleşmesinde başından itibaren süregelen genel kültürel bölünme olarak tespit edilebilir. Milletlin yönetime hangi ölçüde ve nereye kadar katılacağı önemli bir sorun olarak belirmiştir.

İktidara sahip olanlar açısından demokrasinin Türkiye’de öncelikli bir mesele olarak görülmemesinin en önemli sebeplerinden birisi, milletin demokratik bir kültürü benimsemeye hazır olmadığı tezi etrafında anlaşılabilir. Sanayi toplumlarında modernleşmeye bağlı bir kitle toplumu üretme projesi, özellikle okullaşma dolayısıyla sağlanmıştır. Bizde de modernleşme tecrübesine uzun yıllar idealleştirilen bir “yeni nesil” düşüncesi eşlik etmiştir. Yeni nesil ideali, gelişme ve kalkınma gibi amaçların yanında eğitilmiş ve çağın medeniyet değerlerini benimsemiş bir insan tipine vurgu yapmaktadır. Ne var ki, böyle bir insan tipinin kadın-erkek demeden bütün topluma hakim olmasının, uzun yıllar Türkiye modernleşmesinin en önemli ütopyalarından birisi olduğu kabul edilebilir. Bir taraftan böyle bir tipin ortaya çıkmasına ve üretilmesine direnen bir gelenek ve bu geleneğin mensupları, diğer taraftan da bu tipi ortaya çıkaracak misyoner eğitimcileri yetiştirmek ve topluma yaymak, çözülmesi zor ve önemli meseleler olarak öne çıkmıştır. Bu handikap, önemli bir sosyolojik ve tarihsel krize karşılık gelmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren dile getirilmeye başlanan, II. Meşrutiyet sonrasında gündem olan ve cumhuriyet sonrasında uygulanma imkanı bulan inkılapların temel motivasyonunun da bu ütopya düşüncesi olduğu düşünülebilir (Öztürk, 2002, s. 494-497). Ancak bu ütopyanın hayata geçirilmesi, doğrudan olmasa bile dolaylı bir tepkiyle karşılaşmış ve toplumun ancak belli bir kesiminde karşılık bulmuştur. Bu kesimlerden birisi, birkaç nesildir bürokrasi ile bir şekilde bağ kuran ailelerin çocukları ve gençleridir. Diğer kesim ise, aile, köy, mahalle gibi geleneksel değerleri taşıyan aidiyet üretici kurumlardan kopan ve özellikle yatılı okullarda kendilerine aktarılan

eğitim ve daha sonrasında elde ettikleri memuriyetler ve seçkin mesleklerle yeni sosyal çevreleri üzerinden bürokratik sisteme devşirilenlerdir (Mardin, 1994). Toplumun kalan kesimleri, geleneksel olarak devam eden sosyalleşme araçları üzerinden yaşamaya devam etmişlerdir. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan ve Cumhuriyet boyunca devam eden süreçte devlet, ulus devlet anlayışına uygun bir şekilde bu geleneksel kültürel kesimleri daha da fazla nesnesi olarak tanımlamıştır. Üstelik devlet, bu insanların hayatlarına dahil olacak ve dönüştürecek daha fazla imkana ve araca da sahip olmuştur. Böylece rejim olarak meşrutiyet ya da cumhuriyet, Türkiye'de temel felsefesi olan demokrasi dışında, kendi modernleşme rejiminin ideal insan tipinin peşinde olmayı daha öncelikli bir mesele olarak tanımlamıştır. Cumhuriyeti kuran elit kadro açısından demokratik bir siyasal rejime tam anlamıyla geçiş, ideal insan ütopyasına bağlı ikincil bir konu olarak tanımlanabilir.

Türkiye modernleşmesi sürecinde demokrasinin öncelik kazanmamasında ve sürekli olarak kesintiye uğramasında ütöpik toplumsal değişme anlayışının önemli bir rolü olmuştur. Ancak burada özellikle sembolik bir modernleşme anlayışının etkisini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Türkiye'nin kültürel bölünmesini temsil eden farklı kesimler, kılık-kıyafet ve hayat tarzı sembolleri üzerinden ciddi bir gerilim yaşamışlardır. Bu gerilim, bütün Türkiye modernleşmesi boyunca takip edilebilir. Sembolik modernleşmenin en önemli sonuçlarından birisi, modernleşmenin asli meselelerinin yüzeysel tartışılmasıdır. Böylece topyekûn bir olgunlaşamama ve sağlıklı siyasal kültür ortamının oluşamaması ile karşı karşıya kalınmıştır. Sembollerin gündelik hayata yerleştirilmesi noktasında devlet erkinin bazı dönemlerde şiddet kullanma yetkisine başvurması ve muhataplarının duyarlılıklarını ve değer alanını tanımazdan gelmesi, siyasal kültür bölünmesinin diyalektik hafızasını üretmiştir. Türkiye'de bu durum, siyasal iktidar sahipleri lehine devam etmişse de II. Dünya Savaşı sonrası bölgesel olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehlikesi ile karşı karşıya kalması, siyasal tarih ve siyasal kültür açısından önemli bir kırılmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Demokratik Batı Bloğu tarafında olmayı seçen yöneticiler, yavaş yavaş demokrasiye geçişin adımlarını atmaya başlamışlardır.

### **Türkiye Modernleşmesinde Kırılma**

II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye dönüş ve kırdan kente hareketlilikle başlayan toplumsal değişme, farklı bir modernleşmeyi de ortaya çıkarmıştır. Bu alternatif modernleşme süreci, nispeten kendiliğinden, kentlerde var olmaya çalışan insanların kendi çabalarıyla ürettikleri dayanışma mekanizmalarıyla ve tabii demokrasinin sağladığı bir zeminde siyasetle pragmatik bir ilişki halinde devam etmiştir. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren var olan devlet merkezli modernleşmenin karşısına yirminci yüzyılın ortasında halkın kırlardan kentlere, kentlerden de büyük kentlere hareketliliğinin sonucunda oluşan alternatif bir modernleşme çıkmıştır. Alternatif modernleşmenin Türkiye'de demokrasiye dönüş yıllarına denk gelmesi, önemli bir siyasal kültür değişmesinin de yaşanmasına sebep olmuştur. Ulus devlet düşüncesine bağlı olarak toplum mühendisliğini temel alan hakim siyasal kültür, karşısında demokrasinin sağladığı bazı avantajları lehine kullanma anlayışındaki karşı bir siyasal kültürü bulmuştur (Karpas, 2010, s. 403-427). Örneğin, demokrasi tarihimiz boyunca tartışılmalı atlanmışlar ile

seçilmişler arasındaki karşıtlık, bu iki farklı siyasal kültür açısından değerlendirilebilecek bir konudur. Türkiye’de siyaset arenası, aynı zamanda bu iki modernleşme biçimine ve toplumsal değişmeye bağlı olarak var olan siyasal kültürlerin rekabet alanı olarak da görülebilir.

Demokrasiye geçişle birlikte, Türkiye’de siyasal iktidar sahipleri halkı daha fazla hesaba katacakları, seçim dönemlerinde de olsa halkla daha fazla yüz yüze gelmek zorunda kaldıkları bir döneme girmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yöneticilerinin demokrasiye dönüş sürecinde özellikle katı laiklik anlayışından taviz vererek din konusunda geniş halk kitlelerinin hoşuna gidecek siyasetlere yatırım yapmaları, halka daha ılımlı gelecek siyasetçileri öne çıkarmaları manidardır (Ahmad, 2014, s. 128-130; Karpas, 2010, s. 248-249). Sadece CHP açısından değil, diğer siyasal partiler açısından da benzer kaygıların izlerini sürmek mümkündür. Demokratik rejim, siyaset alanında atılan adımlarda “halka hesap verme” gibi daha önce çok da öncelik verilmeyen yeni bir anlayışın dikkate alınmasını sağlamıştır. Elbette Türkiye siyasal tarihi açısından değerlendirildiğinde tam anlamıyla demokratik bir rejimden bahsedilmesi mümkün değildir. Çünkü daha önce değinilen siyasal kültür bölünmesi, farklı tarzda da olsa devam etmiş, özellikle askeri ve sivil bürokratik kurumların müdahaleleri dolayısıyla demokratik rejim tam anlamıyla işletilmemiştir. Böyle bir siyasal yapının oluşmasında uluslararası ilişkiler boyutu da dikkate alınmalıdır. Sonuçta Türkiye’de süregelen siyasetin sadece iç dinamikler üzerinden açıklanamayacağı da meselenin bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Siyasetin iktidara ulaşmak ya da iktidardan pay almak için mücadeleye dayanması ve siyasal kültür temsilcilerinin fırsatları ve imkanları ölçüsünde bu mücadele için strateji geliştirmeleri göz önünde bulundurulduğunda, 1950 sonrası Türkiye siyaseti daha öncekilerden farklı değerlendirilmesi gereken bir dönemdir. Önceleri daha çok devletin topluma müdahalesi üzerinden devam eden ve oluşan hakim siyasal kültür, toplumsal değişmeden kaynaklı; siyasetin toplumdan daha fazla etkilenmeye başladığı bir farklılaşma yaşamıştır. Kırsal bölgelerden ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru başlayan mekan hareketliliği, büyük bir toplumsal değişme sürecini başlatmıştır. Bu toplumsal değişme süreci, 1950’lerden bugünlere ekonomiye, eğitime ve siyasete yansıyan pek çok farklı tecrübenin yaşanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu süreç, bir transformasyon süreci olarak da değerlendirilebilir. Çünkü geri dönüşü olmadığı gibi nesiller arasında kültür ve zihniyet açısından önemli farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Başka bir deyişle, Türkiye modernleşmesi boyunca devlet merkezli bir değişme siyasetinin muhatabı olan kesimler, kendi yaşadıkları hareketliliğe bağlı olarak büyük değişimleri kendiliğinden tecrübe etmeye başlamışlardır. Hatta devlet ve bürokratik kurumlar, bu değişimi kontrol edememişlerdir. Zamanla bu toplumsal değişimle birlikte, demokratik rejimin de sağladığı ortamda değişimin öznesi haline gelenler, siyasette daha fazla imkan ve fırsat bulmaya başlamışlardır. Kültürel değişmeye ekonomik ve siyasal güç sahibi olmak da eklenmiştir.

Sonraki dönemlerde askeri darbelerin ve darbe sonrası dönemlerde bürokratik kurumların sivil siyasetin hareket alanını daraltması, siyasal kültürün temel bölünmesini yansıtmaktadır. Sivil siyaset karşısında ordunun ve diğer bürokratik kurumların kurumsal kökenlerinin Türkiye modernleşmesinin köklerini oluşturduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bir yandan demokratik bir rejim olma iddiası ve halkın siyasete katılması, diğer yandan da uzun zamana yayılan

modernleşme dolayısıyla bir kesimin elde ettiği güç birikimi, Türkiye’deki siyasal bölünmenin iki farklı yönüdür. Kendisini devletin sahibi olarak gören ve “modern” özneler olarak tanımlayan kesim, diğer kesimin yaşadığı değişimi görmezden gelmeyi daha çok tercih etmiştir. Bir yandan da kendi yaşadığı değişimlere bağlı iç dinamikleri üzerinden değişen kesimin, kendi değerler alanını muhafaza etme konusunda gösterdiği duyarlılık, bu siyasal kültür bölünmesinde önemli bir siyaset üretme kaynağıdır. Farklı taraflar, kendi siyasal meşruiyetlerini tam da bu farklılıklar üzerinden tanımlamışlardır. Ancak Demokrat Parti dönemi başbakanı Adnan Menderes’in “iktidar olduk ama muktedir olamadık” ifadesine atıfla söylenirse; kimin iktidar, kiminse muktedir olduğu tartışması bu siyasal kültür bölünmesinin en önemli tartışmalarından birisi olarak kabul edilmelidir. Daha önce de işaret edildiği gibi bu mesele kendisini net bir şekilde atanmış-seçilmiş bölünmesinde göstermektedir. Bu bölünmeye bağlı bir diğer önemli mesele de muktedir olanın karşıt gördüğü kesimi “iktidar” elde etse bile tanımlamaya ve yargılamaya devam etmesidir. Çok partili hayat boyunca geniş halk desteğini alarak iktidara talip olan ya da belli zamanlarda yönetme işini de üstlenen siyasal aktörler, daima kendilerini savunma ve muktedirlerin zannettikleri gibi olmadıklarını gösterme durumuna itilmişlerdir. Hatta zaman zaman bu algıyı kabullenmişlerdir. Tanımı yaparak muktedir özelliğini vurgulayan yine devlet merkezli modernleşme sürecinin asıl aktörleri olarak kendilerini gören kesim olmuştur.

Burada değinilmesi gereken önemli noktalardan birisi, bu iki modernleşme ayrımı dolayısıyla oluşan siyasal kültür bölünmesinde devletin nasıl algılandığı ve konumlandığı meselesidir. Buraya kadar yapılan tespitlerde devlet merkezli, kökeni Osmanlı mirasına dayanan bir modernleşme ile daha çok halk mobilizasyonuna bağlı kendiliğinden modernleşme üzerinde durulmuştur. Halk mobilizasyonuna bağlı modernleşmenin devletle mesafeli bir ilişkisi olsa bile, sonuçta devleti sahiplenen ve yönetmeyi arzu eden bir anlayışa sahip olduğu belirtilmelidir. Söz konusu siyasal kültür bölünmesinin temelinde devletin var olduğu kabul edilse bile alternatif modernleşmenin ürünü olan siyasal kültürün de devleti önemseydiği ve merkezi bir konumda gördüğü açıktır. Nitekim alternatif modernleşme, Türkiye’de yeni zenginler, siyasetçiler, akademisyenler, bürokratlar vb. üretmiş olmasına rağmen karşısında konumlandığı devlete alternatif bir sivil toplum ve siyaset alanı üretmemiştir. Hatta bu kesimin büyük çoğunluğu siyasal kültür motivasyonunu devlet kaynaklı ötelenme psikolojisinden almasına rağmen, devlet konusunda ciddi bir muhalif dil ve siyaset geliştirememiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisinin tarihsel olarak devletle kurulan olumlu bağ olduğu tahmin edilebilir. Devleti yücelten ve kabullenen bu anlayış, kültürel hafızanın devamlılığı üzerinden anlaşılabilir.

Türkiye’de iki temel modernleşme dolayısıyla yaşanan siyasal kültür bölünmesinin muhataplarının karşıtlıklarının yanında birbirlerini tamamlayan ya da siyasetin güç ilişkisi üzerinden birbirlerinden faydalandıkları dönemler de olmuştur. Seçim dönemlerinde bir yandan iktidar kendi gücünü muhafaza etmek için kendisine göre bazı tavizler verirken, bir yandan siyasal kültürün diğer kesimi daha fazla fayda elde etmek için bu fırsatları kullanmayı bilmiştir. Türkiye’nin her tarafında kurulan ve karşılaşılan bu ilişki biçimi, siyasal kültürün önemli dinamiklerinden birisi olarak gelişmiştir. Öyle ki, bütün siyasi tarihimiz boyunca siyasette bulunmayı talep edenlerin bu taleplerinin ne kadar samimi ve sahih olduğu tartışma konusu olmuştur. Sivil

siyaset alanında siyaset yapma iddiasında bulunanların kısa zamanlarda eleştirdikleri ve muhalif olduklarını iddia ettikleri taraflara kolayca geçebilmeleri, fırsatçı ve faydacı anlayışın siyasal kültürde kolayca kök salmasına sebep olmuştur. Böyle bir siyasal zihniyetin yerleşmesinde iki modernleşme anlayışının temsilcilerinin birbirlerini kültürel mesafeler üzerinden sembollere bağlı olarak algılamalarının payı büyüktür. Sivil siyaset, demokrasiye dönüş ile büyük toplumsal değişmeyi bir arada karşılamak zorunda kalmıştır. Kaldı ki sivil siyasete dönme kararını verenlerin bürokrasi ile bütünleşmiş kadrolar olmaları da bir başka önemli ayrıntıdır. Bu ayrıntı, siyasal kültürün karşılıklı olgunlaşmamasının sebepleri arasında sayılabilir.

### **İki Modernleşme Bölünmesi ve Basın**

Gerek genel modernleşme teorilerinde, gerekse Türkiye modernleşmesi literatüründe önemli tartışma konularından birisi kamusalılığın dönüşümü meselesidir. Yeni bir kamusalılığın oluşması ve bu kamusalılığın üretilmesinde kitle iletişim araçlarının merkezi konumu göz ardı edilerek yapılacak analizlerin Türkiye modernleşmesi açısından da meseleyi eksik bırakmak olacağı aşıkardır (Jeanneney, 2009). Türkiye'nin basın tarihi göz önünde bulundurulduğunda merkezi bürokratikleşme aktörlerinin de, yöneticilere muhalif olanların da kendi kamuoylarını oluşturma çabalarında basının erken bir dönemde güçlü bir araç olarak kabul edildiği dikkat çekmektedir. Hatta, Türkiye modernleşmesinin kitle iletişiminin gelişimiyle birlikte bir süreç olarak geliştiği tezi güçlü bir tezdır (Zürcher, 2007, s. 103-104; Mazıcı, 1996). Üstelik 1914 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde bir Türk'ün yaptığı ilk doktora tezi tam da Türkiye modernleşmesini basın üzerinden takip eden bir çalışmadır. Türkiye basınının sembol isimlerinden birisi olan Ahmet Emin Yalman tarafından hazırlanan bu doktora tezi, "The Development of Modern Turkey as Measured by Press" adındadır ve bu önemli çalışma, tam 104 yıl sonra Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Ahmed Emin, 1914; Yalman, 2018).

Türkiye modernleşmesinin en önemli ve öncü isimlerinden birisi olan II. Mahmut'un özellikle basın üzerinden kamuoyu oluşturma çabaları ve bu çabalar doğrultusunda basını devlet denetimi altında tutma çabaları dikkat çekmektedir. Üstelik II. Mahmut döneminden itibaren gelişmeye başlayan gazete, bir yandan yeni yaşanan gelişmelerin doğru olduğunu iç kamuoyuna (özellikle posta teşkilatı üzerinden memurlara ulaştırarak) bir yandan da gayrimüslimlere verilen haklara vurguyla dış kamuoyuna ulaşmaya çalışmıştır (Ahmed Emin, 1914, s. 31; Kırlı, 2009, s. 30-31). II. Mahmut'tan itibaren Osmanlı modernleşmesinin özellikle değişim dönemlerinde yaşanan gerilimlerde basın üzerinden siyasi karşı karşıya gelmelerin yaşandığı dikkat çekmektedir. Daha önceki bölümlerde belirtilen, devletin kendi gücünü muhafaza etme siyasetinde basını ya tamamen kendisine ait bir araç olarak kullanma ya da bağımsız gazeteleri sansür dolayısıyla kontrol altında tutma çabası öne çıkmaktadır.

Sultan Abdülaziz döneminde Kanun-ı Esasî'yi ilan etmek isteyen muhaliflerin önemli araçlarından birisi gazete olmuştur. Bu dönemde gazete üzerinden kalem kavgaları yaşanmış ve siyasi kültürümüzde basın önemli bir siyasi çatışma aracı olarak belirgin hale gelmeye başlamıştır. Gazeteler, II. Abdülhamid döneminde sayıları azalan gazeteler, yeniden sıkı bir sansür altında

çıkışlardır. II. Abdülhamid, İstanbul basınına kendi kontrolü altında tutmasına ve muhalif gazetecilere sürgün cezaları vermesine rağmen İttihad ve Terakki'nin yurt dışına giden öncü isimlerinin yine basın üzerinde muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında oluşan hürriyet ortamında basında tam bir patlama yaşanmış ve her kesim kendi gazete ve dergisini çıkartma çabasında olmuştur. Ancak 31 Mart Vakası gibi olaylar dışında özellikle olağanüstü bir durum olarak ortaya çıkan Balkan Savaşları'nın patlak vermesi, İttihad ve Terakki'nin askeri bir darbe yaparak iktidarı eline almasıyla ve sansür kurumunu yeniden ciddi bir şekilde işletmesiyle sonuçlanmıştır. İttihad ve Terakki iktidarı sadece sansür kurumunu işletmekle kalmamış, aynı zamanda bu dönemde gazetecilerin öldürüldüğü vakıalar da yaşanmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yeniden bir hürriyet ortamının oluşması beklenirken inkılaplar konusunda radikal ve devrimci bir siyasetin izleneceği belli olunca yine basın üzerine gidilmiştir. 1925 yılında Şeyh Said İsyanı ile başlayan ve İzmir Suikastı ile devam eden olağanüstü dönem, muhalefetin siyaset alanının dışına itilmesiyle sonuçlanmıştır. En önemli muhalefet potansiyeli olan siyasi muhataplar arasında gazeteciler de bulunmuş ve İstanbul basınına temsilcileri, görüş ve zihniyet farkına bakılmaksızın İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. Ayrıca çok sayıda yerel gazete de kapatılmıştır (Tunçay, 2005, s. 149-150) Takrir-i Sükun kanunu dolayısıyla tek parti döneminde yeniden güdümlü bir basın oluşmuştur. Gerek İttihad ve Terakki, gerekse CHP'nin tek parti döneminde sadece muhalif basını susturmanın yeterli olmayacağı, aynı zamanda iktidarın kendi basınına oluşturmasının kritik önemi keşfedilmiş ve bu konuda uygulamaya geçilmiştir. Çoğu gazetecinin tek parti döneminde milletvekili yapılması (Demirel, 2016, s. 199) ve bu uygulamanın çok partili hayata geçişten sonra ilerleyen dönemlerde de vazgeçilmeksizin devam etmesi manidardır.

Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet'in tek parti döneminde basının muhatabının toplumun bütün kesimlerinin olmadığı bilinmektedir. Yazılı basın, okuma ve yazma bilenlere ulaşan araçları içermektedir ki söz konusu dönemlerde okuma ve yazma oranının düşük olduğu, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan bir toplumsal yapıdan bahsedilebilir. Dolayısıyla, kamuoyu oluşturma adına yürütülen mücadelenin sınırlı bir kesimi muhatap aldığı düşünülebilir. Bütün sınırlılıklarına rağmen basının uyandırdığı etki küçümsenemeyecek boyuttadır. Nitekim, okullaşmaya bağlı olarak okuma yazma oranındaki artış gazete ve dergi okuru sayısının artmasına sebep olmuştur ki, bu ilişki de dikkate değerdir. Çok partili hayata geçiş sürecinde özellikle 1946'dan itibaren basında yeniden bir çok seslilik ortaya çıkmıştır. Elbette bu çok sesliliğin tam bir serbestlikle ortaya çıktığı iddia edilemez. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin benimsediği yeni konuma bağlı olarak oluşan antikomünist ortamda sol görüşlü basına imkan tanınmamış ve 1945 yılının sonunda Zekeriya ve Sabiha Sertel'in sahibi oldukları Tan Gazetesi'ne saldırılmıştır. Basında 1946 sonrasındaki yaşanan serbestlik bu doğrultuda değerlendirilmelidir. On yıl süren Demokrat Parti iktidarında da basınla ilişkiler kendi içinde farklılıklar göstermiştir. Uzun yıllardır devam eden CHP iktidarının yorgunluğu dolayısıyla pek çok muhalif kesim gibi basının önemli bir kısmı da DP iktidarını desteklemiştir. Ancak zamanla DP iktidarıyla olumlu ilişkileri bulunan gazete ve dergi sahiplerinin arası açılmış ve özellikle DP'nin son iktidar yıllarında yazılı basının



büyük bir kısmı önemli bir muhalefet odağı haline gelmiştir. 27 Mayıs darbesi başta olmak üzere diğer askeri darbe ve muhtıralarda da basın konumu ciddiye alınmak durumundadır.

Yazının ilk bölümünde sosyolojik olarak temellendirilen alternatif modernleşmenin basınla ilişkisi de çok partili hayata geçişle birlikte güçlenmiştir. Basının ve matbuatın üzerindeki baskı azaldıktan sonra yayın piyasasında çok ciddi bir patlama yaşanmıştır. Halkın siyasal katılma imkanlarının artması dolayısıyla popülist anlayışın dönem basınında izleri takip edilebilir. DP döneminde hemen her ilde ve ilçede “Demokrat” sıfatıyla o yerleşim biriminin adını taşıyan yerel gazeteler çıkmaya başlamıştır. Radyonun baştan itibaren bir devlet kurumu olmasına rağmen CHP iktidarından sonra DP iktidarı döneminde de iktidarın önemli bir aracı olarak kabul edilmiştir. Örneğin 1928’de radyodan Türk müziği icrasının yasaklanması, dönemin radikal ve devrimci modernleşme anlayışını yansıtmaya bağlamında manidar bir olaydır (Ayas, 2014, s. 200-208). DP döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayın saatlerinin yükseltilmesi ve dini yayınların sayısının artırılması (Ateş, 2018, s. 202-203) da konjonktürel olarak yorumlanabilecek gelişmelerdir. Gerek 27 Mayıs darbesinde gerekse daha sonra Talat Aydemir’in darbe girişimlerinde radyonun kamuoyu oluşturmadaki stratejik önemi göz ardı edilmemiştir. Önce radyo, sonra da televizyon, devlet tekelinde yayın yaptıkları zamanlarda devletin resmi kabulleri noktasında hassasiyet sahibi kuruluşlar olarak dikkat çekmişlerdir. Yine de, tek başına iktidar olan hükümetlerin ya da koalisyon hükümetlerinin radyo ve televizyon kurumundan sorumlu devlet bakanlıklarının sınırlı da olsa kendi ideolojileri etrafında yayın yapılmasına imkan sağladıkları da belirtilmelidir. Özellikle 1980 sonrasında Turgut Özal’ın “İcraatın İçinden” programıyla yaptığı propaganda güçlü etki uyandırmıştır. Muhalefette olan partiler ve diğer gruplar, daima hükümetin güdümünde devlete bağlı radyo ve televizyon yayınları konusundaki rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir ve getirmeye de devam etmektedirler.

Türkiye’de çok partili hayat sonrasında siyaset alanındaki çeşitlenme, her bir kesimin kendi kamuoyunu oluşturma mücadelesi olması bakımından basın üzerinden izlenebilir. Yazılı basın, farklı fikirlerin kendi görüşlerini yaymaları ve kendi tabanlarının siyasal sosyalleşmesi için önemli işlevler görmüştür. Başka bir deyişle siyasi partiler, örgütler ya da gruplar, kendi süreklilikleri açısından yazılı basını bir ihtiyaç olarak görmüşler ve kullanmışlardır. Özel radyo ve televizyon yayınlarının yasak olmasına rağmen radyo ve video kasetlerinin yeni medya araçları olarak yaygınlaşması önemli bir değişimin habercisi olmuştur. Özel televizyon kanallarının hem ulusal hem de yerel olarak yaygınlaşması, siyasi kültürün sürekliliği ve değişimi açısından çok önemli gelişmelere sebep olmuştur. 2000 sonrasında internetin ve sosyal medyanın da devreye girmesiyle Türkiye’de siyasal kültürün basınla ve medyayla ilişkisi başka bir boyuta geçmiştir. Siyasi kültüre etkileri açısından AK Parti döneminin önemli olaylarından birisi olan Gezi olaylarında ya da 15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminde yeni medyanın önemli işlevleri olmuştur.

## **Sonuç**

Farklı sosyal bilim alt disiplinleri üzerinden yapılan çalışmalarda Türkiye’nin arada kalmışlığı, analiz için sıkça başvuru ve değinilen bir duruma karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Batı ile

Doğu, köylülük ile kentlilik, modernlik ile geleneksellik, dindarlık ile laiklik gibi arada kalmışlık durumlarından bahsedilebilir. Türkiye modernleşmesi, çok boyutluluğuna rağmen temelde bir siyasal süreç olarak işlediği için bütün bu arada kalmışlık durumlarının bir şekilde siyasal kültürümüzde karşılıkları vardır. Zaten kendi içinde karşıtlıkları barındıran ve yeniden üreten siyaset, diyalektik bir şekilde Türkiye’deki arada kalmışlığın hem bir üreticisi hem de sonucudur. Türkiye’nin 1950’lerden itibaren halk mobilizasyonuna bağlı gelişen alternatif modernleşmesi de kaynakları ve kendisini yeniden üretmesi açısından siyasetle çok yakından ilişkilidir. Böylece hem genel kültürel bölünme, hem de buna bağlı olarak gelişen siyasal kültür bölünmesi de bu alternatif süreç dolayısıyla anlaşılabilir. Bu konuda yapılacak olan daha lokal ve özel çalışmaların bu genel perspektifi dikkate alması gerekmektedir. Türkiye’de yaşanan bütün değişimlerin ve siyasi kültürün üretimini basın üzerinden takip etmek mümkündür. Basın, Batı modernleşmesinde olduğu gibi Türkiye modernleşmesinde de önemli bir kurum olarak işlev görmüştür. Basının iktidarla ilişkili olduğu kadar kendisinin de bir güç ve etki odağı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu yüzden Türkiye’de yaşanan sosyal ve siyasal değişimlerde basının ya da medyanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Siyasi kültürdeki çeşitlenmenin ve değişimin, medyadaki çeşitlenmeyi de beraberinde getirdiği, ancak siyasi güç mücadelesini verenlerin sadece halk desteğiyle ya da bürokrasiden gelen güçleriyle değil, aynı zamanda bu mücadeleyi basın üzerinden vermeleri gerektiği de vakiydir. Bu çalışmanın ana tezini oluşturan iki modernleşme sürecinin her ikisinin kültürel üretiminde de basının merkezi konumu göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

### Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmed Emin. (1914). *The development of modern Turkey as measured by press* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Columbia University Faculty of Political Science, New York, NY.
- Yalman, A.E. (2018). *Modern Türkiye'nin gelişim sürecinde basın 1831-1913*. Birgen Keşoğlu (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ateş, S. (2018). *Türkiye'de din politikaları ve din-siyaset ilişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ayas, O. G. (2014). Kemalist oryantalizm ve Osmanlı-Türk müziği. *Muhafazakar Düşünce*, (40), 189-211.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jeanneney, J. N. (2009). *Başlangıcından günümüze medya tarihi*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, kültürel, ekonomik temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve kamuoyu: Osmanlı modernleşme sürecinde havadis jurnalleri (1840-1844)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazıcı, N. (1996). 1930'a kadar basının durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (18), 131-154.
- Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öztürk, F. (2002). Cumhuriyet ve ütopya. U. Kocabaşoğlu (Der.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce 3: Modernleşme ve batıcılık içinde* (488-498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yalman, A. E. (2018). *Modern Türkiye'nin gelişim sürecinde basın 1831-1913*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.